

کنابداری و اطلاع رسانی

فصلنامه علمی - پژوهشی سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مراکز اسناد استان قم رضوی

پیاپی ۴۱ بهار ۱۳۸۷ شماره اول جلد یازدهم

- نگاهی به وبلاگهای کتابداری ایران: پیمایشی با استفاده از روش وب‌سنجی
- ارزیابی تطبیقی اثربخشی تولیدات و خدمات در مراکز ملی اطلاعات علمی ایران
- تجزیه و تحلیل و بررسی وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستانهای استان یزد ...
- بررسی میزان رعایت معیارهای ساختاری منابع مرجع چاپی فارسی
- بررسی شیوه‌های ارتقای سطح علمی نیروها و دستیابی به دانش روز
- بررسی زیرساخت خدمات کتابخانه‌ای آموزش از راه دور دانشگاه پیام نور ...
- بازاریابی در کتابخانه‌ها
- مروری بر بازاریابی کتاب در ایران و جهان با تأکید بر بازاریابی کتاب کودک
- موانع کاربرد فناوری اطلاعات از نگاه مدیریت تغییر
- استفاده از ضریب وزنی در سرعنوانهای موضوعی در راستای بهبود بازاریابی اطلاعات
- تعیین و تبیین عناصر و ساختار ارتباط در نظام کتابخانه و پیشنهاد مدل ارتباط برای آن
- قیمت‌گذاری منابع و خدمات اطلاعاتی
- نمایه مقاله‌های فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی (۳۱ تا ۴۰)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کنابداری و اطلاع‌رسانی

فصلنامه سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

پیاپی ۴۱ بهار ۱۳۸۷ شماره اول جلد یازدهم

شماره استاندارد بین‌المللی ۹۶۳۷-۱۶۸۰

این مجله طبق ابلاغ‌نامه شماره ۳/۹۱۰۶ مورخ ۸۵/۹/۲۵ کمیسیون بررسی نشریات کشور، از بهار ۱۳۸۴ دارای درجه علمی - پژوهشی است.

صاحب امتیاز:	آستان قدس رضوی	مدیر مسئول:	دکتر سید علی اردلان جوان
سردبیر:	دکتر محمد حسین دینانی	مدیر اجرایی:	سیده طویب پیراهش

هیئت تحریریه:

دکتر بهری پربرخ:	دانشیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد
دکتر محمد حسین دینانی:	استاد دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد
دکتر رحمت‌الله فناحی:	استاد دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد
دکتر عبدالحسین فرج‌بهبو:	دانشیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز
دکتر مرتضی کویکی:	دانشیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز
دکتر محمود بزدی (فاضل):	استاد دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد

ویراستار:	حمیدرضا نگهبان	حروفچین و صفحه‌آرا:	اعظم قوی
امور فنی:	نشریات سازمان	چاپ و صحافی:	مؤسسه چاپ آستان قدس رضوی

شمارگان:	۱۰۰۰ نسخه	بهای این شماره:	۱۰۰۰۰ ریال
اشتراک سالیانه:	۴۰۰۰۰ ریال		

- آرا و نظرات مندرج در این شماره، مبین نظرها و آرای فصلنامه نیست.
- نویسندگان و مترجمان، مسئول نظرهای مندرج در نوشته‌های خود هستند.
- نوشته‌های ارسالی که مناسب چاپ نباشند، پس فرستاده نمی‌شوند.
- فصلنامه در ویرایش و حذف مطالب آزاد است.

نشانی: مشهد - حرم مطهر - سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. ص. پ: ۱۷
تلفن و دورنگار روابط عمومی: ۲۲۱۹۵۵۳. تلفن و دورنگار دفتر فصلنامه: ۲۲۳۰۳۳۱. دورنگار سازمان: ۲۲۲۰۸۴۵
Website: www.aqlibrary.org E-mail: Faslnameh@aqlibrary.org

فهرست مطالب

- سرسخن، رواج مسئله‌سازی و افول مسئله‌یابی در تحقیقات کتابداری / دکتر محمدحسین دبانی ... ۳
نگاهی به وبلاگ‌های کتابداری ایران: پیمایشی با استفاده از روش وب‌سنجی / امیررضا اصنافی و
شیما مرادی ۷
- ارزیابی تطبیقی اثربخشی تولیدات و خدمات در مراکز ملی اطلاعات علمی ایران / دکتر عبدالرضا
نوروزی چاکلی و دکتر محمدحسین دبانی ۲۹
- تجزیه و تحلیل و بررسی وضعیت توسعه‌یافتگی شهرستانهای استان یزد از نظر مؤلفه‌های
اطلاع‌رسانی در سالهای ۱۳۸۴-۱۳۸۰ / سیدحبيب‌الله میرغفوری و زهرا صادقی آرانی ۶۵
- ✓ بررسی میزان رعایت معیارهای ساختاری منابع مرجع چاپی فارسی / محبوبه فراشبازی آستانه و
دکتر رحمت‌الله فناحی ۸۱
- بررسی شیوه‌های ارتقای سطح علمی نیروها و دستیابی به دانش روز / هوشنگ حکیمی ۱۰۳
- بررسی زیرساخت خدمات کتابخانه‌ای آموزش از راه دور دانشگاه پیام نور در پیوند با ساختار آموزشی
آن / دکتر حمید دلیلی، دکتر محمدحسین دبانی، دکتر اسدالله آزاد ۱۲۱
- بازاریابی در کتابخانه‌ها / دکتر سودابه شاپوری ۱۵۷
- مروری بر بازاریابی کتاب در ایران و جهان با تأکید بر بازاریابی کتاب کودک / لیلا مکتبی فرد ۱۸۵
- موانع کاربرد فناوری اطلاعات از نگاه مدیریت تغییر / دکتر سیروس علیدوستی ۲۱۵
- استفاده از ضریب وزنی در سرعنوانهای موضوعی در راستای بهبود بازاریابی اطلاعات / دکتر
مرتضی کوکی ۲۴۳
- تعیین و تبیین عناصر و ساختار ارتباط در نظام کتابخانه و پیشنهاد مدل ارتباط برای آن / حیدر
مختاری با همکاری دکتر اسدالله آزاد ۲۵۹
- قیمت‌گذاری منابع و خدمات اطلاعاتی / غلام حیدری ۲۷۹
- نمایه مقاله‌های فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی (۳۱ تا ۴۰) / کبری سقا پیرمرد، استاد راهنما: دکتر
محمدحسین دبانی ۳۰۹

بررسی میزان رعایت معیارهای ساختاری منابع مرجع چاپی فارسی^۱

محبوبه فراشباشی آستانه^۲

دکتر رحمت الله فتاحی^۳

چکیده

منابع مرجع چاپی، به عنوان بخشی عظیم از منابع اطلاعاتی برطرف کننده نیازهای اطلاعاتی، نقش بسیار مهمی در جامعه استفاده کننده دارد. به همین علت و به دلیل ضرورت زودبایی اطلاعات، هنگام تألیف و نشر، اهمیت زیادی دارد. مقاله حاضر با استفاده از روش پیمایشی و فن تحلیل محتوا به بررسی معیارهای ساختاری منابع مرجع چاپی فارسی منتشر شده در چهار حوزه موضوعی مختلف و در فاصله سالهای ۱۳۸۳-۱۳۷۴ پرداخته است. ابزار گردآوری اطلاعات، سیاهه ای است که توسط پژوهشگر برای هفت نوع منبع مرجع تدوین شد و مورد استفاده قرار گرفت. نتایج مقاله، حاکی از نوع عملکرد پدیدآورندگان و ناشران مرجع ایرانی در مورد رعایت معیارهای ساختاری منابع مرجع و شاخصهای مربوط به آن است. یافته ها حاکی از آن است که معیارهای ساختاری فیزیکی مانند صفحه آرایی و نوع حروف، به طرز مطلوبی رعایت شده، اما معیارهایی که در زودبایی اطلاعات نقش مهمی دارد (مانند نمایه های پایانی) به شکلی مطلوب رعایت نشده است.

کلیدواژه ها: منابع مرجع چاپی فارسی، معیارهای ساختاری منابع مرجع، معیارهای زودبایی

منابع مرجع

۱. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی

۲. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

۳. عضو هیئت علمی و استاد گروه کتابداری و اطلاع رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

مقدمه و تعریف مسئله

منابع مرجع به دلیل نقش و کاربرد اساسی در مطالعات پژوهشی و پیشبرد امر آموزش، ارزش خاصی دارند. در این میان، منابع مرجع چاپی با وجود گسترش روزافزون منابع الکترونیکی، نقش خود را همچنان حفظ کرده و به نیازهای اطلاعاتی افشار مختلف پاسخ می‌دهد. به همین دلیل، ساختار این گونه منابع به لحاظ دسترسی آسان و سریع به اطلاعات، اهمیت فراوانی دارد. بدیهی است، هر چه شیوه ارائه محتوای کتاب مرجع و شیوه نظم‌دهی به محتوا منسجم‌تر و سازمان یافته‌تر باشد، امر زودبایی نیز آسان‌تر تحقق پیدا خواهد نمود. از این رو، در برخی از منابع مرجع بر چگونگی نظم مطالب و محتوا، نوع مدخلها، چگونگی ارائه ازجاعات متقابل و نمایه‌ها تأکید شده است.^۱ به‌طور کلی، ابزارها و راه‌های مختلفی برای دسترسی به محتوای منابع، بویژه منابع مرجع، در نظر گرفته می‌شود. از آنجا که این عناصر، ساختار منابع مرجع را می‌سازند و از طرفی، با توجه به نقش عمده‌ای که در دسترسی سریع و آسان به محتوا ایفا می‌کنند، می‌توان آنها را «معیارهای زودبایی اطلاعات»^۲ تلقی نمود.

پژوهش حاضر، ضمن بررسی ساختار کتابهای مرجع فارسی در چهار حوزه موضوعی علوم انسانی، علوم پایه، مهندسی و کشاورزی منتشر شده در فاصله سالهای ۱۳۸۳-۱۳۷۴ در دانشگاه فردوسی، به یک پرسش اصلی و سه فرضیه، به کمک آمار توصیفی و استنباطی، پاسخ می‌دهد.

^۱ در این زمینه، می‌توان به منابع زیر مراجعه نمود:

- Eugene P. Sheehy, 'Guide to Reference Books' 9th ed. American Library Association Chicago, 1976.
 Kenneth F. Kister 'Encyclopedia Buying Guide' 3rd ed. Bowker Company: New York, 1981.
 The New Encyclopedia Britannica (Vol.13), Macropedia, 15th ed. Encyclopedia Britannica, 1989.
 The Encyclopedia Americana (Vol.1), International Edition, Grolier Incorporated, 1993.
 The New Book of Knowledge (Vol.1), Grolier, 2002.

^۲ در پژوهش حاضر، مفاهیم فهرست مندرجات، مقدمه، پیشگفتار، متن و نمایه به عنوان معیار و زیرمجموعه‌های آنها به عنوان شاخص در نظر گرفته شده است.

مسئله پژوهش

با توجه به حجم گسترده و تخصصی اطلاعات منابع مرجع و در نتیجه اهمیت زودبایی آنها، سؤال اصلی این پژوهش آن است که وضعیت کتابهای مرجع منتشر شده در ایران از نظر رعایت معیارهای ساختاری یادشده به لحاظ زودبایی اطلاعات در آنها چگونه است. در صورت دارا بودن این معیارها، تا چه میزانی شاخصهای مورد نظر این پژوهش، که در تعریفهای عملیاتی به آنها پرداخته خواهد شد، از سوی ناشران مورد توجه قرار گرفته است. به عبارت دیگر، تا چه میزان ساختار کتابهای مرجع به گونه‌ای طراحی شده که به جستجوی سریع اطلاعات در آنها کمک می‌کند؟

پرسش و فرضیه‌های پژوهش

کتابهای مرجع منتشر شده در ایران تا چه میزان از معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط مورد نظر این پژوهش، بهره مندند؟

فرضیه ۱: بین کتابهای مرجع حوزه‌های مختلف علمی (علوم انسانی، هنر، علوم پایه، کشاورزی و فنی و مهندسی) از نظر میزان رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط، تفاوتی معنادار وجود دارد.

فرضیه ۲: بین میزان رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط در کتابهای مرجع ردیف اول و کتابهای مرجع ردیف دوم، تفاوت معناداری وجود دارد.

فرضیه ۳: از نظر میزان رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط در کتابهای مرجع منتشر شده، بین ناشران دولتی و غیردولتی تفاوت معناداری دیده می‌شود.

تعریف نظری و عملیاتی معیارها و شاخصها

زودبایی

منظور از زودبایی، سرعت و سهولت در بازیابی اطلاعات در منابع مرجع است که با استفاده از مجموعه‌ای از ابزارها و شیوه‌ها حاصل می‌شود. این ابزارها که در این پژوهش برخی از معیارهای ساختاری را تشکیل می‌دهند، فهرست مندرجات، ساختار متن اصلی و فهرستهای پایانی را شامل می‌شود.

معیارهای ساختاری

منظور از معیارهای ساختاری، وجود یا نبود عناصری است که بخشی از منبع مرجع را تشکیل داده و استفاده و بازیابی اطلاعات در کتابهای مرجع از طریق آنها صورت می‌پذیرد. این عناصر شامل فهرست مندرجات، پیشگفتار/مقدمه، متن اصلی و فهرستهای پایان کتاب (فهرست موضوعی، اعلام، جغرافیایی، واژه‌نامه و کتابشناسی) می‌شود.

فهرست مندرجات

فهرست مندرجات، یکی از ابزارهای متعارف و مهم دسترسی به محتوای منبع است که می‌تواند به زودیابی اطلاعات کمک کند. در این پژوهش، فهرست مندرجات در قالب دو صورت فهرست کلی (خلاصه) و فهرست تفصیلی (جامع) تفکیک شده است.

مقدمه

از دیدگاه این پژوهش، مقدمه به عنوان یکی از عناصر زودیابی اطلاعات در نظر گرفته می‌شود. به همین منظور، شاخصهایی مانند بیان هدف، تعیین نوع مخاطب، بیان دامنه موضوعی و تشریح چگونگی استفاده از کتاب مرجع یا به طور خلاصه بیان شیوه تنظیم اثر به منظور بررسی ساختاری مقدمه، در نظر گرفته شده است.

متن

بخش عمده و اصلی کتاب مرجع است که اطلاعات مورد نظر را به همان نظمی که در فهرست مندرجات نشان داده شده، ارائه می‌دهد. در پژوهش حاضر، این معیار ساختاری دارای شاخصهای ساختار متن، صفحه‌آرایی، ساختار داخلی و ساختار ویژه می‌شود.

نمایه

نمایه‌های پایانی کتابها، از جمله منابع مرجع، مهم‌ترین ابزارهای زودیابی اطلاعات به شمار می‌روند. از میان موارد گفته شده در پژوهش حاضر، بر اساس نوع منابع مورد مطالعه، این نمایه‌ها شامل نمایه موضوعی (ساده و تحلیلی)، نمایه عنوان، نمایه اعلام و نمایه سازمانها می‌شود. در این میان، نمایه موضوعی اهمیت دوچندانی دارد. به همین منظور، این نمایه در دو نوع ساده و تحلیلی بررسی می‌شود. منظور از نمایه ساده در این پژوهش، آن

است که در مدخلها ارجاع و یا ریز موضوعات وجود ندارد. این درحالی است که در نمایه تحلیلی این دو مورد در نظر گرفته می‌شود.

روش، جامعه آماری و ابزار گردآوری اطلاعات

پژوهش حاضر به روش پیمایشی و با استفاده از فن تحلیل محتوای اسنادی صورت گرفته است. از آنجا که در این مقاله، ساختار کتابهای مرجع مدنظر است و چهار معیار اصلی - شامل مقدمه/پیشگفتار، فهرست مندرجات، متن و نمایه - که ساختار اصلی کتابهای مرجع را تشکیل می‌دهد، مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ از فن تحلیل محتوای منابع، در مورد این عناصر استفاده خواهد شد. تحلیل محتوا اغلب به منظور شناسایی، تحلیل و ضبط محتوای منابع (کتاب، مقاله، سند و مانند آنها) مورد استفاده قرار می‌گیرد (باب الحوائجی، ۱۳۸۱). جامعه آماری پژوهش، شامل ۱۸۸۴ عنوان کتاب مرجع منتشر شده در فاصله زمانی یاد شده است که پس از حذف موارد نامربوط، به ۵۹۹ عنوان کاهش داده شد. از این میان، ۳۰۳ منبع مرجع چاپی فارسی به عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفت. به منظور بررسی ساختاری منابع، برای هر کدام از هفت نوع منبع مرجع مورد نظر این پژوهش که شامل دایرةالمعارفها، زندگینامه‌ها، راهنماها، واژه‌نامه‌ها، اطلس‌ها، منابع آماری و کتابشناسی‌ها می‌شود، سیاهه‌ای توسط پژوهشگر تدوین شد و با توجه به اهمیت هر یک از معیارها و شاخصها، امتیازهایی به آنها اختصاص یافت^۱ و سپس جامعه نمونه (۳۰۳ عنوان منبع مرجع) با استفاده از این سیاهه واری، توسط پژوهشگر بررسی گردید و تحلیل و امتیاز هر منبع داده شد.

پیشینه پژوهش

در هنگام بررسی و مرور منابع خارجی مشاهده می‌کنیم که برخی از آنها به ساختار منابع مرجع نیز توجه کرده‌اند، ولی منظور خود را از ساختار، طراحی فیزیکی و ظاهری عنوان نموده‌اند.

۱. این سیاهه‌ها در پیوست آمده است.

برای مثال، می‌توان به پژوهشی که «رولف»^۱ (۱۹۸۲) انجام داد، اشاره کرد. وی در هنگام بررسی و ارزیابی پنجاه فرهنگ انگلیسی، که بر اساس راهنمای Sheehy^۲ صورت گرفته، چهار عامل را در نظر گرفت که شامل «شکل ظاهری»، «دامنه»، «نوع کاربرد» و «جنبه‌های خاص» بود. وی منظور خود را از شکل ظاهری، نوع صحافی، کاغذ و جاب عنوان کرد.

«کمپل»^۳ (۱۹۹۷) به ساختار کتاب در قالب رهنمودهایی برای ناشرانی که قصد دارند کتابهای خود را به صورت الکترونیکی منتشر کنند، توجه نشان می‌دهد و به طراوسی و ساختار کتاب به شکل الکترونیکی می‌پردازد. در این راستا، وی عناصری از جمله انتخاب نوع کاغذ، نوع جاب، شکل جاب و صحافی و اطلاعات حق مؤلف را نیز بررسی می‌کند.

در پژوهشی که «کرن»^۴ (۱۹۹۹) نیز در مورد منابع کتابخانه انجام داد، به ساختار کتاب از رویکرد ظاهری پرداخت و راهکارهایی برای حفاظت و نگهداری و صحافی درست کتابها نشان داد و آن را از این زاویه بررسی نمود.

به طور کلی، می‌توان گفت بیشتر معیارهای یاد شده در پژوهشهایی که به ارزیابی منابع مرجع پرداخته‌اند، مشابه یکدیگر است و همه آنها از ساختار به عنوان شکل ظاهری (Format) نام برده‌اند.

در ایران، بررسی متون مربوط به منابع مرجع نشان می‌دهد، تاکنون پژوهشهای بسیار اندکی در این زمینه انجام شده است. برخی از پژوهشها بررسی خود را به وضعیت نشر کتابهای مرجع، آن هم به طور کلی محدود کرده‌اند. به عنوان مثال، می‌توان از پژوهشی که «دری‌فر»^۵ (۱۳۷۹)، «مکی‌زاده»^۶ (۱۳۸۲)، «حسنی»^۷ (۱۳۷۸)، «حاجی‌شیرزی»^۸ (۱۳۷۲) انجام داده‌اند، نام برد. «مکی‌زاده» (۱۳۸۲) نیز پژوهش مشابهی را در استان یزد انجام داده است.

پژوهشهایی که با این رویکرد به منابع مرجع پرداخته‌اند بسیار است و نمی‌توان به همه آنها اشاره کرد.

از آنجا که نمایه‌ها بخشی بسیار مهم از ساختار کتابهای مرجع را تشکیل می‌دهد، در اینجا به پژوهشهایی مرتبط با این معیار پرداخته می‌شود.

«مزینانی»^۹ (۱۳۷۳) با بررسی ملاکهای تهیه نمایه کتاب، مجله و دیگر انتشارات، به تحلیل ساختاری نمایه‌سازی منابع می‌پردازد. وی در بخش مربوط به نمایه‌سازی کتابها، ضمن تعریف نمایه و مدخل و ذکر انواع نمایه‌ها در حوزه عمل و ماهیت، به محتوای کلی و ساخت آنها نیز توجه نشان داده و معتقد است، هر چند حوزه عمل و کیفیت یک نمایه به فضای موجود، خصوصیات نمایه‌ساز و هزینه‌های انتشار بستگی دارد، ماهیت یک نمایه عمدتاً به موضوع مورد نظر، چگونگی بررسی و تجزیه و تحلیل موضوع، کاربرد و نیازهای احتمالی استفاده‌کنندگان وابسته است. او در بخشی از مقاله خود با عنوان «طرح و ساخت نمایه‌ها»، معتقد است نمایه‌ها باید بر اساس الگویی منطقی، متعادل و سازگار ساخته شده باشد.

به عقیده «گیلوری»^{۱۰} (۱۳۷۵) با وجود تفاوت‌های عمده‌ای که در نوع نمایه‌ها وجود دارد، تمام نمایه‌ها از دو جنبه هدف و ساختار در یک راستا قرار دارد. هدف از تمام نمایه‌ها، افزایش میزان دسترسی مراجع کننده به مطالب موضوعی مورد جستجو است. از این لحاظ ممکن است نمایه‌ها بسته به جامعه استفاده‌کننده و نیازهای اطلاعاتی آنها با هم متفاوت باشد. از نظر ساختار، نمایه‌ها بویژه نمایه‌های موضوعی از اجزای تقریباً یکسانی تشکیل شده است. این اجزا شامل مدخل، سرعنوان یا توصیفگر و بیانگر می‌شود.

به طور کلی، در ایران پژوهشها به شکلی جزئی و اکثراً با معیار ساختاری نمایه‌ها بویژه نمایه‌های کتابها به تحلیل ساختار پرداخته‌اند. به عنوان مثال، به پژوهشهایی که «مزینانی»^۹ (۱۳۷۳، ۱۳۷۴) و «گیلوری»^{۱۰} (۱۳۷۵) انجام داده‌اند، می‌توان اشاره کرد. همچنین، بیشتر پژوهشها از روش تحلیل محتوا برای بررسی ساختار منابع مرجع استفاده کرده‌اند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و ارائه یافته‌ها

یافته‌های پژوهش در پاسخ به پرسش اول، به شرح زیر است:

1. Rolfe.
2. Eugene Paul Sheehy, Guide to reference books. (Chicago: American Library Association, 1976).
3. Campbell, Kern.

ناشران کتابهای مرجع در ایران، از نظر رعایت معیارهای ساختاری فیزیکی مانند شاخصهای «نوع حروف»، «جدول» و «صفحه آرایی» به عنوان زیرمجموعه‌هایی از «ساختار متن» به شکلی مطلوب عمل کرده‌اند. این در حالی است که انتشارات ناشران ایرانی به لحاظ رعایت آن دسته از معیارهایی که در زودبایی اطلاعات تأثیر بیشتری نسبت به سایر معیارها دارد (نمایه‌های پایانی) کیفیت بالایی نداشته است. جدول ۱، میزان توجه به معیارها را با توجه به رتبه میانگین کسب شده، نشان می‌دهد.

جدول ۱. بررسی میانگین معیارهای ساختاری و شاخصها در انواع منابع مرجع

معیارها	دایره‌المعارفها		زندگینامه‌ها		راهنماها		واژه‌نامه‌ها		اطلس‌ها		منابع آماری		کتابها
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
دایره‌المعارف	۲۸	۹۰٫۳	۱۹	۹۵٫۰	۲۴	۸۵٫۷	---	---	۲۰	۹۰٫۹	۳۱	۱۰۰٫۰	۲۸
زندگینامه	۲۹	۹۳٫۵	۲۰	۱۰۰٫۰	۲۶	۹۲٫۹	۱۱۳	۸۹٫۷	۲۱	۹۵٫۵	۳۱	۱۰۰٫۰	۲۲
راهنما	۳۰	۹۶٫۸	۱۹	۹۵٫۰	۲۵	۸۹٫۳	۱۲۳	۹۷٫۶	۲۰	۹۰٫۹	۲۹	۹۳٫۵	۲۲
واژه‌نامه	---	---	---	---	---	---	۱۲۳	۹۷٫۶	---	---	---	---	---
اطلس	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
منابع آماری	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	۳۰	۹۶٫۸	---
کتابها	۲۲	۷۱٫۰	۱۶	۸۰٫۰	۲۴	۸۵٫۷	---	---	۲۱	۹۵٫۵	۳۰	۹۶٫۸	۲۷
دایره‌المعارف	۲۹	۹۳٫۵	۱۹	۹۵٫۰	۲۰	۷۱٫۴	---	---	۲۰	۹۰٫۹	---	---	۲۰
زندگینامه	۱۰	۳۲٫۳	۴	۲۰٫۰	۴	۱۲٫۳	---	---	---	---	---	---	۲۷
راهنما	۱۵	۴۸٫۴	۵	۲۵٫۰	۱۴	۵۰٫۰	۷۲	۵۷٫۱	۱۱	۵۰٫۰	۲۵	۸۰٫۶	۲۰
واژه‌نامه	۲۴	۷۷٫۴	۱۲	۶۰٫۰	۴	۱۲٫۳	---	---	---	---	---	---	۲۲
اطلس	۱۳	۴۱٫۹	۷	۳۵٫۰	۱۱	۳۹٫۳	۶۷	۵۳٫۲	۱۶	۷۲٫۷	۱۷	۵۲٫۸	۲۷
منابع آماری	۱۵	۴۸٫۴	۱۲	۶۰٫۰	۲۰	۷۱٫۴	۲۳	۲۲٫۱	۱۳	۵۹٫۱	۵	۱۶٫۱	۱۷
کتابها	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
دایره‌المعارف	۱۹	۵۱٫۶	۵	۲۵٫۰	۹	۳۲٫۱	۵۲	۴۱٫۳	۵	۲۲٫۷	۳	۹٫۷	۲۸
زندگینامه	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
راهنما	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
واژه‌نامه	۹	۲۹٫۱	---	---	---	۲۸٫۶	---	---	---	---	---	---	۲۲
اطلس	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
منابع آماری	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
کتابها	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
دایره‌المعارف	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
زندگینامه	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
راهنما	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
واژه‌نامه	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
اطلس	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
منابع آماری	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
کتابها	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

همچنین، نتایج بررسی وجود تفاوت معنادار میان حوزه‌های موضوعی مورد نظر از لحاظ رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط به آن، نشان داد در میان کل معیارهای ساختاری مورد نظر در راهنماها، شاخصهای «ساختار متن» و «نمایه اعلام» تفاوتی معنادار در حوزه‌های موضوعی مورد بررسی دارند. محاسبه میانگین امتیاز در این حوزه‌ها نسبت به رعایت شاخصهای یاد شده، نشان داد حوزه علوم با میانگین امتیاز ۲۶/۵۰، بالاترین مقدار و بعد از آن حوزه‌های علوم انسانی و مهندسی با ۱۴/۱۸ و ۱۲/۵۰، در رتبه‌های بعدی است. به عبارت دیگر، می‌توان چنین بیان داشت که منابع مرجع حوزه علوم نسبت به دو حوزه موضوعی دیگر، شاخصهای ساختار متن و نمایه اعلام را بیشتر مورد توجه قرار داده است.

همین بررسی در مورد واژه‌نامه‌ها نشان داد، «فهرست تلفظ» در مقایسه با دیگر شاخصها تفاوت معناداری در چهار حوزه مربوط (علوم انسانی، علوم، مهندسی، کشاورزی) داشته است. پس از محاسبه میانگین امتیاز، مشخص شد منابع مرجع حوزه علوم انسانی با میانگین امتیاز ۶۷/۷۷٪، بالاترین میزان رعایت را در بین سایر حوزه‌ها دارا می‌باشد. حوزه کشاورزی با ۶۴/۵۰٪ و علوم و مهندسی با ۵۵/۵۰٪ در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

این بررسی در دایره‌المعارفها، زندگینامه‌ها، اطلس‌ها، منابع آماری و کتابشناسی‌ها تفاوت معناداری را نشان نمی‌دهد.

بررسی آزمون فرضیه دوم به لحاظ وجود تفاوت معنادار میان منابع ردیف اول و دوم از نظر رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط به آن نشان داد از مجموع معیارهای ساختاری مورد بررسی در منابع ردیف اول و دوم، معیار ساختاری فهرست مندرجات (شامل فهرست کلی و فهرست تفصیلی)، شاخص شیوه استفاده، معیار مقدمه، نمایه موضوعی و نیز نمایه اعلام، تفاوت معناداری در بین منابع ردیف اول و ردیف دوم دارد (جدول ۲).

جدول ۲. بررسی وجود تفاوت معنادار معیارهای مورد نظر میان منابع ردیف اول و دوم با آزمون لامان - وینبی

معیارها	لامان - وینبی	P
فهرست مندرجات	۵۰۰/۲۱۷۶	۰/۰۰۴
فهرست کلی	۵۰۰/۲۲۰۰	۰/۰۰۲
فهرست تفصیلی	۰۰/۲۱۰۰	۰/۰۰۱
هدف	۰۰/۵۱۹۰	۰/۰۸۹
مخاطب	۵۰۰/۵۲۴۹	۰/۲۵۲
دامنه	۰۰۰/۲۷۳۳	۰/۱۱۸
شیوه استفاده	۰۰۰/۲۲۱۸	۰/۰۰۱
مقدمه	۰۰۰/۳۹۸۵	۰/۰۰۰
ساختار متن	۵۰۰/۲۴۲۷	۰/۵۷۷
صفحه آرایی	۵۷۰۹۰۰۰	۰/۵۸۵
ساختار داخلی	۲۲۲۲/۵۰۰	۰/۶۷۸
ساختار ویژه	۵۵۶۸/۰۰۰	۰/۶۰۸
نمایه موضوعی	۱۰۲۲/۰۰۰	۰/۰۱۹
نمایه اعلام	۱۱۶۱/۰۰۰	۰/۰۰۰
نمایه ویژه	۴۷۰۳/۰۰۰	۰/۳۲۷

محاسبه میانگین امتیاز در معیارها و شاخصهای دارای تفاوت معنادار، نشان داد مرجع ردیف دوم در مقایسه با منابع مرجع ردیف اول، از نظر رعایت معیارهای ساختاری پادشده، وضعیت بهتری دارد. دلیل این امر را شاید بتوان در تفاوت دیدگاه پدیدآورندگان و ناشران ایرانی نسبت به منابع مرجع ردیف اول و دوم جستجو کرد. به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد توجه به معیارهای ساختاری مانند نمایه موضوعی و نمایه اعلام که در زودبایی اطلاعات نقشی بسزا دارند، از سوی پدیدآورندگان و ناشران ایرانی، از توجه و رعایت همین معیارها در منابع مرجع ردیف اول مهمتر باشد. همچنین، بررسی تفاوت معنادار میان ناشران دولتی و خصوصی به لحاظ رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط به آن، نشان داد در مورد دایرةالمعارف‌ها و اطلس‌ها و از نظر رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط به آن، تفاوتی معنادار میان ناشران دولتی و خصوصی دیده نمی‌شود.

این در حالی است که در زندگینامه‌ها، راهنماها، واژه‌نامه‌ها و کتابشناسی‌ها تفاوتی معنادار از نظر رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط به آن میان دو نوع ناشر مشاهده می‌گردد.

نتیجه‌گیری نهایی

نتایج پژوهش در مورد میزان رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط به آن، حاکی از آن است که معیارهای ساختاری همچون انواع نمایه‌ها که بازبایی سریع‌تر و به عبارت دیگر، زودبایی اطلاعات را در پی دارد، به شکلی مطلوب از سوی پدیدآورندگان و ناشران ایرانی رعایت نمی‌شود. به نظر می‌رسد دلیل احتمالی این امر به دشواری تهیه و تدوین نمایه مربوط است، زیرا این کار به تخصص و تجربه خاصی نیاز دارد. لذا انتظار می‌رود متولیان نشر این گونه منابع در ایران نسبت به عناصر زودبایی اطلاعات در منابع مرجع، که اغلب نمایه‌ها را دربر می‌گیرد، توجه بیشتری کنند. در همین راستا، از کتابداران انتظار می‌رود در تدوین ساختار و عناصری که در زودبایی و آسان‌یابی اطلاعات در منابع مرجع ردیف اول نقش اساسی دارد، به پدیدآورندگان و ناشران یاری رسانند.

پیشنهادها

با توجه به اهمیت وجود معیارها و شاخصهای تولید و نشر منابع مرجع و چنانکه یافته‌های این پژوهش نشان داد، اکنون می‌توان مهمترین دستاورد کار را برای ارتقای عملکرد پدیدآورندگان و ناشران ایرانی، به شرح زیر ارائه داد. دستاورد عمده پژوهش حاضر تهیه رهنمودهایی عینی در مورد ساختار کتابهای مرجع است. در تهیه این راهنما، افزایش دسترس پذیری به محتوا و افزایش کاربرد کتاب مرجع مورد نظر بوده است. هر چند این رهنمودها بر اساس متون و منابع مشابه منتشر شده در ایران و خارج تهیه شده است، ولی نمی‌تواند بدون نقص باشد. انتظار می‌رود این راهنما مورد توجه و استفاده

نویسندگان، ناشران و کتابداران قرار گیرد. ارائه دیدگاه‌های سازنده آنان می‌تواند کمک مؤثری در رفع نواقص و تکمیل آن باشد. یادآور می‌شود، برای آشنایی پدیدآورندگان و ناشران منابع مرجع، می‌توان کارگاه‌های آموزشی برگزار کرد.

الف) فهرست مندرجات (کلی و تفصیلی)

از آنجا که فهرست مندرجات، بازنمونی از محتوای کل اثر است و به عنوان یکی از بخشهای مهم در بازیابی اطلاعات متن اثر به شمار می‌آید، لازم است پدیدآورندگان و ناشران ایرانی، در هنگام تهیه و تدوین آثار مرجع، به فهرست مندرجات توجه نشان دهند. این امر به شیوه‌های زیر امکان پذیر است:

۱. تهیه و تدوین فهرست کلی (ارائه سرفصلها بدون نشان دادن جایگاه هر مفهوم یا موضوع در میان سایر مفاهیم یا موضوعها)

• فصلها و یا بخشهای کتاب باید از یکدیگر قابل تفکیک بوده و هر یک بتواند محتوای خود را با عبارتهای ارائه شده در فهرست مندرجات به خوبی بنمایاند. مانند:

فصل اول فصل دوم فصل سوم

• فصلها و سرفصلها در سمت راست و شماره صفحه آنها در سمت چپ، قرار

می‌گیرد.

• در صورت شماره گذاری صفحات پیشگفتار و مقدمه، شماره صفحات فهرست مندرجات، در ادامه این صفحات می‌آید و در غیر این صورت، بهتر است شماره صفحه‌ها از عدد یک آغاز شود.

• عنوان هر فصل و یا بخش، در روبروی آن و پس از گذاشتن علائمی مانند (:-)

به شکل کامل بیان شود. مانند:

(فصل اول: کالبد شناسی کتاب و پاره‌ای مسائل مربوط به آن)

• فصل و شماره آن، مانند آنچه در مورد قبل آمد، باید نسبت به عنوان فصلها با

حروفی پررنگ تر، آورده شود.

بررسی میزان رعایت معیارهای ساختاری منابع مرجع چاپی فارسی / ۹۳

• زیرفصلها و یا زیربخشهای هر فصل یا بخش، باید با اندکی فرورفتگی در زیر عنوان هر فصل و با حروف معمولی، ارائه شود.

• زیرفصلها و یا زیربخشهای هر فصل یا بخش، با استفاده از تورفتگی و با استفاده از اعداد و علائم از سرفصلهای فصل و یا بخش دیگر قابل تمیز باشد.

• از نظر مفهومی، سرفصلها با متن اثر همخوانی و هماهنگی کامل داشته باشد.

• واژه‌های به کار رفته در سرفصلها و زیر فصلها، باید گویا و رسا باشد، به طوری

که به خواننده در رسیدن به اطلاعات مورد نظر، یاری رساند.

• سرفصلها باید کل محتوای موضوعی ارائه شده در متن اثر را پوشش دهد.

۲. فهرست تفصیلی (ارائه سرفصلها با نشان دادن جایگاه هر مفهوم یا موضوع

در میان سایر مفاهیم یا موضوعها)

از آنجا که این نوع فهرست علاوه بر نشان دادن محتوای کلی کتاب در قالب

سرفصلها، به زیرمجموعه‌ها و ریز مطالب نیز می‌پردازد، توصیه می‌شود علاوه بر کلیه نکات

ذکرشده در مورد ساختار فهرست کلی، موارد ذیل نیز مورد توجه پدیدآورندگان و

ناشران ایرانی قرار گیرد:

• سرفصلهای ارائه شده در زیر فصلها و عنوان آنها، باید با اندکی تورفتگی، دارای

شماره فصل مربوط باشد. استفاده از عدد به جای علائم در درک بهتر ارتباط بین مفاهیم به

خواننده یاری می‌رساند. مانند:

فصل اول: کالبد شناسی کتاب و پاره‌ای مسائل مربوط به آن

۱-۱. چاپ و صحافی

• چون در فهرست تفصیلی روابط مفاهیم از کل به جزء نشان داده می‌شود، هر

مطلب جزئی زیر مطلب کلی‌تر با تورفتگی و نیز ممکن است علاوه بر تورفتگی با شماره

نشان داده شود. بنابراین، به ازای هر زیرمجموعه از مجموعه کلی‌تر مربوط، تورفتگی به

علاوه عدد مربوط، اضافه می‌شود. مانند:

فصل اول: کالبد شناسی کتاب و پاره‌ای مسائل مربوط به آن

۱-۱. چاپ و صحافی

۱-۱-۱. تاریخچه چاپ و صحافی

۲-۱. شیوه خط فارسی

۱-۲-۱. نقطه گذاری

• در صورت وجود هر نوع نسخه این کتاب باید در فهرست مندرجات (همراه با شماره صفحه مربوط) ذکر کرد.

• تصاویر و شکلها، جدولها، نمودارها و فهرست منابع و مآخذ در صورت وجود در اثر، باید همراه با عنوان کامل خود و شماره صفحه مربوط در فهرست مندرجات آورده شود.

• در صورت وجود پیوستها یا ضمیمه های مختلف در اثر، باید آنها را با کمک اعداد و علائم تفکیک کرد و در فهرست مندرجات همراه با عنوان کامل و شماره صفحه مربوط نشان داد. ارائه فهرست وار مطالب موجود در کتاب در فهرست مندرجات، راهنمای مناسبی را برای دسترسی پذیر کردن اطلاعات به وجود می آورد. افزون بر آن، در فهرست تفصیلی، استفاده کننده به درک مناسبی از روابط بین مفاهیم پی می برد و ممکن است این روابط به او کمک کند مطلب مورد نیاز خود را سریع تر به دست آورد. همچنین، نمایش مفهومی اطلاعات در فهرست تفصیلی، به جای ارائه اطلاعات در مورد محتوای کتاب، دانش را در اختیار استفاده کننده قرار داده و شناخت او را از مفاهیم گسترش می دهد.

۲. مقدمه / پیشگفتار

مقدمه باید از «پیشگفتار» اثر کاملاً مجزا باشد، زیرا هر کدام با هدف خاصی نوشته می شوند. مطابق تعریف، «پیشگفتار» جزئی از کتاب است که در آغاز آن، پس از صفحه عنوان و معمولاً پیش از فهرست مندرجات می آید و در آن، پدید آورنده در مورد علت و چگونگی تألیف اثر توضیح می دهد و گاه اثر خود را با آثار مشابه مقایسه می کند. همچنین، مقدمه بخشی از آغاز متن کتاب است که در آن پدید آورنده به تشریح موضوع یا موضوعات کتاب می پردازد و ذهن خواننده را برای آشنایی با محتوا و ورود به بخش اصلی (متن) آماده می سازد (فتاحی، ۱۳۸۴).

از آنجا که «مقدمه» یک راهنمایی کلی برای آشنایی خوانندگان با محتوای اثر شناخته می شود، پدید آورندگان باید نسبت به تهیه و تدوین یک مقدمه به صورت اصولی، دقت لازم را به کار برند؛ بدین معنا که در این بخش باید عناصری وجود داشته باشد که استفاده کننده از طریق مطالعه آنها پی برد آسان کتاب حاضر اطلاعات مورد نیازش را در بر دارد؟ این عناصر عبارتند از:

الف) بیان هدف

• هدف از تألیف اثر، باید به صورتی واضح و قابل درک برای خوانندگان بیان شود.

ب) بیان نوع مخاطبان

• نوع مخاطبان باید به منظور تعیین سطح اثر به لحاظ عمق اطلاعات ارائه شده، به روشنی در مقدمه / پیشگفتار اثر مشخص شود. برای مثال، مشخص شود که اثر مناسب دانش آموزان است یا دانشجویان؟

ج) بیان دامنه موضوعی و پوشش محتوایی

• دامنه موضوعی اثر به منظور تعیین پوشش موضوعی آن باید در این بخش بیان شود. توضیح...

• اشاره به پوشش محتوا به لحاظ اینکه چه نوع اطلاعاتی و یا مداخله‌هایی در منبع آورده شده و چه موارد یا مداخله‌هایی حذف شده است. دوره یا پوشش زمانی اثر چیست؟ پوشش زبانی شامل کدام زبانهاست؟...

• نوع منابع آورده شده در اثر مرجع شامل چه انواعی است؟ برای مثال، در یک کتابشناسی، منابعی چون کتاب، پایان نامه، اسناد و ... آورده می شود.

د) بیان شیوه تنظیم

• شیوه تنظیم اثر، باید با توجه به ماهیت منبع مرجع و نوع موضوع، ساده و در عین حال دقیق برای مخاطبان شرح داده شود.

- ساختار مداخله‌های اثر الفبایی است؟ مشخص شده که نوع تنظیم الفبایی حرف به حرف است یا کلمه به کلمه؟ دلیل این نوع تنظیم ذکر شده است؟

- درون ساختار الفبایی مداخله‌ها، از ساختار دیگری مانند ساختار موضوعی و یا تاریخی هم استفاده شده است؟

- اثر دارای نمایه موضوعی و سایر نمایه‌ها هست؟

۳. متن

از آنجا که معیار ساختاری متن از مهمترین بخشهای بازیابی اطلاعات شمرده می‌شود، پدیدآورندگان و ناشران باید ایرانی نسبت به آن توجه خاصی داشته باشند. شیوه صحیح سازماندهی اطلاعات در این بخش سبب می‌شود تا مراجعه‌کنندگان سریع و آسان به اطلاعات مورد نیاز در متن برسند و بیشترین بهره را از اثر ببرند. به همین منظور، پیشنهادهای پژوهش حاضر در قالب چهار شاخص استخراج شده از معیار ساختاری متن به شرح زیر است:

الف) ساختار کلی

• نوع تنظیم ساختار متن باید به گونه‌ای باشد که باعث سرعت و آسانی در یافتن اطلاعات مورد نیاز شود. بدیهی است، ساختار متن هر نوع از منابع مرجع باید با توجه به محتوا و هدف آن منبع طراحی و پیاده‌سازی شود. برای مثال، برای استفاده‌کنندگان اثر باید روشن شود که ساختار الفبایی متن حرف به حرف است یا کلمه به کلمه.

ب) صفحه‌آرایی

• صفحه‌آرایی در تمام ساختار متن باید یکدست باشد. مثلاً مدخلهای اصلی با حروف پررنگ تر مشخص شود و مطالب با حروف کم رنگ. اولین کلمه هر صفحه باید در بالای صفحه بیاید. تعداد سطرها و ستونها در تمام صفحات باید یکسان باشد. مدخلهای روشنی از یکدیگر قابل تفکیک باشد، به طوری که با یک نگاه بتوان تمایز آنها را از هم تشخیص داد. این امر را می‌توان با فاصله بین مدخلهای و یا روشهای دیگر به وجود آورد.

• در برخی منابع مرجع که در قطع بزرگ تهیه می‌شوند و یا به دلیل وجود اطلاعات زیاد، باید از حروف ریز استفاده شود، می‌توان متن را در بیش از یک ستون ارائه کرد تا یافتن مطلب و دنبال کردن آن ساده باشد.

ج) ساختار داخلی هر مدخل

• ترتیب ارائه اطلاعات در هر مدخل باید منطقی، یکدست و دارای انسجام باشد؛ بدین معنا که مطالب با ترتیب منطقی و در پیوند با یکدیگر و مربوط به هم ارائه شود.

همچنین، رویکرد ورود به مطلب و ادامه آن باید واضح باشد؛ مثلاً از رویکرد کلی به جزئی و یا از روال تاریخی استفاده شود. اصل یکدستی در آنها رعایت شود؛ بدین معنا که شرح هر مدخل از مقدمه آغاز و به نتیجه‌گیری ختم شود و در کلیه مدخلهای به شیوه‌ای یکسان، رعایت شود. چنانچه متن دارای بخشهای مختلف است که در پیوند با مفهوم اصلی هستند، هر بخش باید در یک پاراگراف جداگانه بیاید و با عنوانی مشخص و مرتبط با محتوای آن آغاز گردد.

د) ساختار ویژه

• در صورتی که اثر دارای ساختاری غیر معمول است، باید نوع و هدف آن ذکر شود. ساختار رایج کتابهای مرجع معمولاً الفبایی ساده، الفبایی موضوعی و یا تاریخی است. چنانچه هیچ کدام از این ساختارها در متن کتاب دیده نمی‌شود و یا علاوه بر وجود آنها، اطلاعات را به شیوه دیگری نیز می‌توان بازیابی کرد، باید در شیوه تنظیم اثر و استفاده در قسمت مقدمه، به شکلی واضح و دقیق ذکر شود. گاهی اوقات از شیوه‌های ذوقی و خلاقانه برای تکمیل ساختار متن استفاده می‌شود؛ برای مثال، در حاشیه‌های کناری و یا در پانویس صفحات، راهنمای زودبایی با کلید استفاده یا نشانه‌های تلفظ و مانند آنها ارائه می‌شود.

۴. فهرستهای پایانی

از آنجا که نمایه‌ها در بازیابی اطلاعات در منابع مرجع نقش کلیدی دارند، پدیدآورندگان و ناشران باید نسبت به آن توجه ویژه داشته باشند. به همین منظور، از آنان انتظار می‌رود تهیه نمایه‌ها را در مرکز توجه خود قرار دهند و در تنظیم و تدوین آنها به شکلی اصولی و استاندارد عمل نمایند. رهنمودهای پژوهش حاضر در این زمینه به شرح زیر می‌باشد.

الف) نمایه‌ها (موضوعی، اعلام)

نمایه موضوعی، نمایه‌ای است که موضوعات کتاب یا به تعبیر دقیق‌تر، کلیدواژه‌های کتاب را دربر دارد. در واقع، بهترین راه برای دستیابی فوری و سریع به

موضوعات یک کتاب، استفاده از نمایه موضوعی آن است. این نوع نمایه می‌تواند هر نوع کلیدواژه‌ای را شامل گردد. نمایه اعلام نیز نمایه‌ای است که از نامهای به کار رفته در متن کتاب تشکیل می‌شود. نمایه اعلام می‌تواند به صورت الفبای نام اشخاص و یا نامهای خاص و یا نامهای جغرافیایی و ... باشد. (محمدی‌فر، ۱۳۸۱).

• اینکه نمایه اثر ساده و یا تحلیلی (نمایه‌ای که در آن ارجاعات مشخص شده است)، بیان شود.

• لازم است با کمک متخصصان موضوعی، به تهیه و تدوین نمایه‌ها پرداخته شود. این امر از بروز مشکلات ساختاری و مفهومی در نمایه‌ها جلوگیری می‌کند.

• در صورت ارائه نمایه‌ای ساده و نه تحلیلی، باید تمام موضوعات در بر گرفته در کتاب، پوشش داده شود.

• در صورت ارائه نمایه‌ای تحلیلی، روابط بین مفاهیم (کلی و جزئی یا اعم و اخص) باید به درستی و با استفاده از سرعنوانهای موضوعی و یا اصطلاحنامه‌های فارسی، نشان داده شود.

• رابطه بین مفاهیم باید با استفاده از تورفنگی و یا علائم خاص باشد و استفاده آسان را برای خواننده ممکن سازد.

ب) نمایه ویژه

• چنانچه اثر دارای محتوای خاصی است و بازبایی اطلاعات خاص در آن با وجود استفاده از فهرست مندرجات و نمایه موضوعی ممکن نمی‌شود، لازم است با تدوین نمایه‌ای ویژه، به خوانندگان اثر در دستیابی به مطلب مورد نظر یاری رساند.

• در صورتی که در اثر، به مناسبت محتوا نمایه‌ای خاص دیده می‌شود، لازم است شیوه استفاده از آن برای مخاطبان در مقدمه اثر و در بخش شیوه تنظیم، به روشنی شرح داده شود.

د) شیوه تنظیم منابع

• در صورتی که در پایان کتاب، فهرست منابع و مآخذ ذکر می‌شود، لازم است فهرست یاد شده بر اساس یکی از شیوه‌نامه‌های استناد دهی یا مآخذنویسی معتبر تدوین و بنا بر اولویت، دارای یکی از تنظیمهای الفبایی بر اساس نویسنده و یا تاریخ نشر و یا عنوان

اثر باشد. این منابع ممکن است شامل منابع مورد استناد در متن باشد و یا افزون بر این منابع، منابعی که در رابطه با محتواست را نیز برای مطالعه بیشتر در برگیرد. این دو نوع ممکن است با دو عنوان مجزای «فهرست منابع و مآخذ» و «منابع مرتبط» آورده شود.

۵. سایر موارد

معیارهای ذکر شده، موارد مشترکی است که به نظر می‌رسد در اغلب منابع مرجع وجود دارد. برخی از معیارها نیز وجود دارند که تنها به منبع مرجع خاصی مربوط است. پژوهش حاضر، در قالب رهنمودهایی، شیوه استفاده از این معیارها را به شرح زیر اعلام می‌دارد.

• در زمان انتشار راهنماها، تدوین نمایه موضوعی بر مبنای محتوای منبع مورد نظر، به منظور زودبایی و آسان‌بایی اطلاعات، ضروری است.

• لازم است در زمان انتشار واژه‌نامه‌ها، شاخصهای راهنمای تلفظ و نیز فهرست علائم و اختصارات ارائه شود.

• لازم است در زمان انتشار اطلس‌ها، فهرست علائم و اختصارهای به کار رفته در نقشه‌های ارائه شده در اثر، آورده شود.

از مؤلفان نیز انتظار می‌رود که با توجه به این موارد، موارد ساختاری و محتوایی را که بر ارزش افزوده کار آنها می‌افزاید، مورد عمل قرار دهند.

در مجموع، معیارها و رهنمودهای ارائه شده می‌تواند چارچوب تدوین استانداردهای لازم را برای تدوین، نشر و ارزیابی کارایی منابع مرجع شکل دهد. تدوین چنین استانداردهایی می‌تواند به صورت کار گروهی و در هر حوزه موضوعی و یا بر اساس نوع منبع مرجع باشد.

پیشنادهایی برای پژوهشهای آینده

* انجام پژوهشهایی که به پدیدآورندگان و ناشران ایرانی یاری رساند تا در صورت فعالیت در زمینه نشر منابع مرجع، با شناخت و آگاهی کامل نسبت به ساختار هر

یک از منابع مرجعی که منتشر می‌کنند، بتوانند به خوانندگان و مخاطبان خاص این نوع منابع در دسترسی هرچه بهتر به محتوای آنها کمک کنند.

* انجام پژوهشهایی که صرف نظر از توجه به معیارهای ظاهری و فیزیکی هر نوع از منابع مرجع چاپی، به طور خاص به ساختار داخلی آن که برای زودبایی اطلاعات حایز اهمیت است نیز، همپای دیگر معیارها اهمیت داده و به ناشران ایرانی برای انتشار این گونه منابع، راهکار مناسب ارائه دهد. برخی از این پژوهشها را می‌توان به روش کیفی و با استفاده از مصاحبه‌های تخصصی با پدیدآورندگان و ناشران منابع مرجع به انجام رساند.

* انجام پژوهشی که منحصراً با تمرکز بر روی ساختار منابع مرجع به تدوین مجموعه استانداردهایی برای ساختار این منابع پردازد و ناشران ایرانی را در این زمینه، راهنمایی کند.

* پیشنهاد می‌شود انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران، نسبت به رعایت معیارهای ساختاری یاد شده در این پژوهش توسط پدیدآورندگان و ناشران ایرانی، پیگیری کند.

* با توجه به حجم وسیع منابع مرجع در حوزه علوم انسانی، انتظار می‌رود پژوهشی منحصراً با توجه به رده‌های موضوعی موجود در این حوزه انجام شود و به بررسی محدودیتها و نواقص موجود در ساختار منابع مرجع در حوزه علوم انسانی پردازد.

* پیشنهاد می‌شود مشابه همین پژوهش ظرف پنج تا ده سال آینده انجام و میزان پیشرفت و آگاهی پدیدآورندگان و ناشران ایرانی از معیارهای ساختاری سنجیده شود.

* پیشنهاد می‌شود، در پژوهشی دیگر به بررسی دیدگاه ناشران و پدیدآورندگان ایرانی، در مورد تفاوت‌های ساختاری منابع مرجع چاپی با دیگر منابع چاپی، پرداخته شود. زیرا بدین طریق، می‌توان میزان آشنایی و آگاهی آنها را نسبت به ساختار منابع مرجع سنجید و با دیگر منابع مورد مقایسه قرار داد.

* پیشنهاد می‌شود پژوهشهایی مشابه به بررسی و مقایسه منابع مرجع چاپی با الکترونیکی به لحاظ رعایت معیارهای ساختاری و شاخصهای مربوط به آن پردازد تا بدین وسیله تفاوت‌های ساختاری در هر کدام آشکار شود.

* پیشنهاد می‌شود در پژوهشی دیگر به بررسی دیدگاه مخاطبان و خوانندگان منابع مرجع چاپی در مورد معیارهای ساختاری که در بازیابی و زودبایی اطلاعات نقشی اساسی دارد، پرداخته شود. این پژوهش را می‌توان براساس مشاهده فرایند استفاده از منابع مرجع، انجام داد.

* پیشنهاد می‌شود در ایران پژوهشهایی در زمینه تأثیر روانشناختی ساختار متن بر حافظه و یادآوری مطالب، انجام شود تا بدین ترتیب ارزش و اهمیت ساختار منابع چاپی مشخص شود.

* پیشنهاد می‌شود همین پژوهش به صورت کیفی انجام شود.

* انجام پژوهشهایی اختصاصی در مورد هر یک از انواع منابع مرجع، از دیگر پیشنهادهاست.

منابع^۱

- باب الحوائجی، فهیمه (۱۳۸۱). تحلیل محتوا. در: ۵: ایزدالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (ج. ۱، ص ۶۲۰-۲۳). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- حاجی شیرزی، زهرا (۱۳۷۹). بررسی وضعیت کتابهای منتشر شده فارسی در زمینه علوم پزشکی در طی برنامه پنجساله اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۶۸-۱۳۷۲) در ایران. (پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه علوم پزشکی ایران، ۱۳۷۲) چکیده پایان نامه های کتابداری و اطلاع‌رسانی: ۷۳۵.

۱. به منظور استاندارد نمودن اسنادهای پژوهش از شیوه نامه APA بر گرفته از کتاب زیر استفاده شد:
عباس حری و اعظم شایبدی (۱۳۸۵)، شیوه های اسناد در نگارش های علمی: رهنمودهای بین المللی (تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ).

- دری فر، نفیسه (۱۳۷۹). روند انتشار منابع مرجع تخصصی فارسی در زمینه های علوم و فناوری در سالهای ۱۳۵۸-۱۳۷۷. کتابداری و اطلاع‌رسانی، فصلنامه کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، جلد سوم، شماره ۲، ص. ۲۳-۴۸.

- فتاحی، رحمت الله (۱۳۸۴). فهرست نویسی: اصول و روشها (ویرایش چهارم). تهران: نشر کتابدار.

- گیلوری، عباس (۱۳۷۵). نقش نمایه در نظامهای بازیابی اطلاعات. فصلنامه علوم اطلاع‌رسانی، ۱۱ (۴)، ۱۴-۲۳.

- محمدی فر، محمدرضا (۱۳۷۶). فرهنگ جامع مرجع شناسی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. سازمان چاپ و انتشارات.

- مزینانی، علی (۱۳۷۴). نمایه‌های انتهای کتابهای علوم پزشکی فارسی (۱۳۶۸-۱۳۷۲). فصلنامه کتاب، ۶ (۱)، ۶۰-۶۸.

- ----- (۱۳۷۳). بررسی نمایه‌های انتهای کتابهای علوم پزشکی منتشر شده در سال های ۱۳۶۸-۱۳۷۲. پایان نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده

مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران.

- مکی زاده، فاطمه (۱۳۸۲). بررسی وضعیت نشر و ناشران کتاب در استان یزد.

فصلنامه کتاب، ۵۶ (۴)، ۲۳-۳۴.

- Campbell, G. R. (1997). From a binder's point of view: some advice for independent, desktop publishers. *New Library Science*, 16 (1) 5-6. Abstract Retrieved May 23, 2005, From Library Association Database (LISA).

- Kern, K (1999). New directions in library binding: A conference report. *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, 23 (4) 451-8.

- Rolfe, L.J. (1982). School Library Bulletin: dictionary survey. *School Library Bulletin: dictionary survey*, 14 (2) 1-143. Retrieved August 15, 2006 From EBSCO Database.